

WIOLETA NIKITIUK-PERKOWSKA
BIAŁYSTOK

Экзістэнцыяльная праблематыка ў творчасці Наталлі Арсенневай

Змест літаратуры XX стагоддзя ў значнай ступені вызначылі першая і другая сусветныя войны. У трагічныя часы творчасць з'яўляецца для аўтараў і своеасаблівым выратаваннем, і вялікім абавязкам. Трэба зразумець сутнаскае: дзеля чаго жыць, калі рушацца найважнейшыя каштоўнасці, калі чалавечае жыццё ўпадабняецца сухой траве, а вечныя ідэалы – збураным мурам. Пісьменнік сваімі творамі імкнецца надаць адпаведны накірунак чалавечым памкненням, здабыць сілы для барацьбы з рознымі выпрабаваннямі лёсу і падзяліцца вопытам з чытачом. Пэўна, у такія драматычныя, нават трагічныя часы, як вайна, ці не кожны чалавек задаецца пытаннем пра сваё сціплае месца ў светабудове. Таму цалкам зразумела, што менавіта ў першай палове XX стагоддзя актуалізуюцца філасофскія, духоўныя пошукі, звязаныя з вызначэннем сэнсу жыцця, што з'яўляецца штуршком для ўзнікнення экзістэнцыялізму.

Экзістэнцыялісты прывабліваюць жаданнем зразумець чалавека, трагічнасць яго долі і існавання, бо свет, на іх думку, хаатычны, нерэгулюемы ніякімі законамі. З аднаго боку, чалавек для экзістэнцыялістаў з'яўляецца носьбітам унутранай адзіноты і страху перад рэчаіснасцю. Жыццё не мае для яго сэнсу, ён баіцца рэчаіснасці. У свеце няма ідэалаў, ёсць толькі экзістэнцыя і накіраваны чалавеку лёс, які ён мусіць прымаць. Ужо самое існаванне з'яўляецца клопам. З другога боку, чалавек мусіць сам адказаць на пытанне: жыць ці не жыць? Кім сёння быць? Катам ці яго ахвярай? Змагацца за маральныя ідэалы або пасіўна прымаць свет такім, які ён ёсць... Чалавек цалкам вольны ў стварэнні разнастайных каштоўнасцей, у вырашэнні сэнсу ўласнага існавання і нясе поўную маральную адказнасць за свае ўчынкi. Невыпадкова цэнтральнымі катэгорыямi экзістэнцыялізму лічацца існаванне, абсурд і выбар. Гэта новая філасофія атаясамліва-

ецца, безумоўна, з такімі выдатнымі мысліцелямі XIX і XX стагоддзяў як Сёрэн Кіркегар, Фрэдэрык Ніцшэ, Карл Ясперс, Марцін Хайдэгер, Жан-Поль Сартр і Альберт Камю.

У беларускай літаратуры экзістэнцыялізм як цэласная сістэма светабачання не выявіўся. Тым не менш рысы гэтай філасофіі прыкметныя, напрыклад, у эміграцыйнай літаратуры XX стагоддзя ў такіх пісьменнікаў, як Масей Сяднёў, Янка Юхнавец, Алесь Салавей ці Наталля Арсеннева. Неспрыяльныя жыццёвыя абставіны, у тым ліку найбольш адпрэчанасць ад радзімы, завастраюць экзістэнцыяльныя пошукі. Зразумела, таму ў творчасці пісьменнікаў-эмігрантаў шмат слоў-ключоў – такіх як боль, трывога, адзінота, пакута, пустата, а іх лірычны герой, так як і яны самі, вядзе спрэчку з самім сабою, не пагаджаецца са штодзёншчынай, але і не ведае як яе змяніць, шукае адказу на быццёвыя пытанні, востра перажывае сваю адзіноту.

Экзістэнцыяльныя праблемы ў творах Н. Арсенневай выяўляюцца асабліва яскрава ў вершах ваеннай пары, якія найперш змешчаны ў зборніку *Сягоння* (1944 г.). Праз усю кнігу праходзіць тэма прызначэння паэта і паэзіі, філасофскі роздум пра сутнасць мастацтва і яго значнасць наогул у жыцці чалавецтва і ў часы такой катастрофы, якой з'яўляецца вайна. Як і кожнага мастака, паэтэсу непакоіць становішча, у якім аказаўся свет. І яна звяртаецца да сыноў сваёй зямлі і заклікае іх апамятацца і зразумець, што чалавечае жыццё мае найвышэйшую каштоўнасць.

Жыццё Н. Арсенневай ніколі не было лёгкім. Ды вайна, ссылка ў Казахстан, вечная эміграцыя і вымушаная адпрэчанасць ад Радзімы яшчэ больш паглыбілі роздумы паэтэсы надсэнсам жыцця. Дакладна заўважае Таццяна Фёдарцава:

Філасофскі светапогляд Н. Арсенневай сфарміраваўся пад уплывам вострых супярэчнасцяў між імкненнем летуценнай душы і панурай сапраўднасцю «міжбярэжка», што нараджае сумныя, безнадзейныя думкі і фаталістычныя разважанні аб ролі чалавека на зямлі. Хто ён? Нявольнік свайго лёсу, бязлітаснага і няўхільнага ў сваёй нязменнасці, ці ўладар Сусвету?¹

Паэтэса ўпакорылася, змірылася з самымі трагічнымі іспытамі, але ж настойліва шукала ўсё жыццё адказ на цяжкія пытанні чалавечага існавання.

¹ Т. Фёдарцава, *Філасофскі змест духоўнасці сучаснага беларускага замежжа*. (На прыкладах творчасці Н. Арсенневай, М. Сяднёва, А. Салаўя), [у:] *Культура беларускага замежжа*, Мінск 1998, с. 79.

У час абсурднага, антыгуманнага разгортвання падзей, і нібы безвыніковага змагання з ворагам, паэтэса найперш ставіць перад сабою пытанні пра сэнс творчасці ды прызначэнне паэта і паэзіі. Відавочныя яны ў вершах *Сягоння, Пясьняр, Зоры сітца, Хто ён, паэт?, Вось толькі выпішуся трохі, Вы хочаце, Слоў ня трэба шукаць, Музыка, Хараство, Салаўі, З камарынай песьняй, Нашым паэтам, Усёроўна* ды іншых.

Ці апраўданае існаванне паэта і каму патрэбныя яго вершы? Увогуле ці патрэбная паэзія? А калі так, то дзеля чаго пісаць? Якая цяпер роля паэта? Ці павінен заклікаць да змагання, крытываваць падзеі, ці мусіць заняць пасіўнае становішча і дзеля звычайнага пісання? Паэтэса задумваецца, кім «сягоння», у час «пажарышчаў дзікіх» і «пурпуравай крыві» павінен быць паэт – мытарам, прарокам, лекарам, чараўніком, валадаром, асілкам?

Мне кажуць, што пісаць заўсёды, ўсюды можна.
Папера, алавік, натхненне... верш гатоў.
Паэт, абы прысеў, а верш змайструе, зложыць
з радкоў, як зь сена, ўмірг патрапіць скідаць стог.
Але пра што пісаць?²

У многіх вершах Наталля Арсеннева прад'яўляе вялікія патрабаванні да сябе як да паэта, які павінен быць мужным і моцным духам. Паэт – цэнтр сусвету. Яму нельга быць слабым. Ён, сціснуўшы зубы, мусіць пераадолюваць нягоды, няўдачы, асабістыя боль і страты, не можа спыняцца. Паэт мусіць асягнуць веліч ідэяў. Паэтэса разумее змагарную ролю паэта. Нават у крайне цяжкіх і неспрыяльных абставінах для яе творчасці і літаратуры ўвогуле яна піша вершы. Бо гэта Бог даў ёй талент, наканаванне духоўна памагаць людзям у барацьбе за годнае жыццё, за маральна-этычныя каштоўнасці, ратаваць бліжняга ад адзіноты і пачуцця бяссэнсіцы існавання:

Трэба быць песьняром і цяпер,
калі дзень наш –
ізь сьмерцый братаньне,
калі ночы, як ранены зьвер,
дзесь па норах залізваюць раны (81).

У ваенную пару вершы Н. Арсенневай змяняюцца, набіраюць новых фарбаў і адценняў. Паэтэса адыходзіць ад ранейшага апявання

² Н. Арсеннева, *Між берагамі. Выбар паэзіі Натальі Арсенневай 1920-1970*, New York-Toronto 1979, с. 81. Далей пры спасылцы на гэтае выданне старонкі падаюцца ў дужках.

прыгажосці зямлі, сіняга неба, зорных ночаў, залатой восені. Тагачасным паэтычным словам паэтэса апісвае тое, што прынесла чалавецтву вайна – смутак, гора, распач, дарагія магілы. Але дзе і якія знайсці словы, каб выказаць пачуцці, выкліканыя такімі балючымі абставінамі?

Дзе іх шукаць? Ці ў душы,
ці – у заплаканых хатах,
ці мо ў лісьці, што лягло ў ледзьве прымерзлую грязь?
Слоў гэткіх сяньня няма...
Вось і ня хочацца кратаць
рыфмамі чорныя дні, сэрца тугою араць (86).

Паэтэса задаецца пытаннямі, як і чым жыць у прамежкавасці, нявызначанасці і драматызме свайго асабістага лёсу, які аказаўся надзвычай цяжкім: пасля амаль васьмянаццаці гадоў шчаслівага побыту, хоць і ў ростані з радзімай, у Польшчы – у 1940 годзе яна была саслана разам з дзецьмі ў Казахстан, а напярэдадні другой сусветнай вайны памерлі яе бацькі і сястра, муж апынуўся ў савецкім зняволенні. Трагічным стаў і 1943 год – Арсеннева зведала самы вялікі мацярынскі боль: у Мінскім гарадскім тэатры загінуў ад выбуху міны яе старэйшы сын Яраслаў. Усё гэта не магло не аказаць уплыву на яе творчасць – у вершах паэтэсы яшчэ больш паглыбіліся роздумы на самыя драматычныя тэмы. І яна сапраўды знаходзіць адказ на пытанні пра сэнс чалавечага быцця: трэба падняцца вышэй за пакуты і нявер'е, каб адрозніваць вечнае ад часовага, добрае ад злага. Н. Арсеннева можна прымае накіраванае, трагічную рэчаіснасць і імкнецца пры тым адкрыць для сябе вечную ісціну: што ёсць сэнсам існавання? Яна неадступна шукае разгадку сакрэту жыцця, што вядзе яе да зор³. У вершы *Куды?* паэтэса вырашае ў касмічную вандроўку, бо ў зорным сусвеце зямное існаванне здаецца зусім простым: чалавек нараджаецца, жыве і памірае, і няма ў тым нічога дзіўнага, трагічнага ды страшнага. Наадварот – усё вядомае, а нават трывіяльнае і нуднае, бо ў жыцці ці не ўсё можна прадбачыць:

Сыны зямлі, сыны сусвету,
куды із прагнасьцяй дзікой
вы імкняце?
Паверце, й кон,
і чар нялоўных, дзіўных мэтаў –

³ Т. Фёдарцава, *Філасофскі змест духоўнасці...*, с. 79.

адно Калюмбава яйко.
І разгадаць жыццё так проста,
так нескладана, нудна жыць!
Усе-ж мы дойдзем да мяжы,
усе-ж уславім пенным тостам
жыцця й дажынкi,
і зажын (125).

Прамое пытанне пра сэнс жыцця ў творах Н. Арсенневай выступае шматразова: у вершах *Мэта жыцця, Пытаньне, Жыццё, Проста ў вочы жыццю, Варта жыць*. У большасці вершаў паралельна з пытаннем выступае і заклік да змагання з лёсам, веры ў жыццё, у свае сілы, перамогу, адраджэнне. Паэтэса заклікае сваім вершаваным радком людзей адчуць сваю годнасць, што магчыма пры ўсведамленні непаўторнасці і велічы роднай беларускай мовы, гісторыі і культуры. Яна, як паэтка-эмігрантка, адзначае, што самыя страшныя страты – страты духоўнага парадку⁴. Арсенеўская лірычная герайна не прымае пасіўнага становішча, наадварот – актыўна заклікае да змагання з рэчаіснасцю, якая прыніжае чалавека:

Сяньня мы самі жыццём паланеем,
сяньня мы самі – надзея і сіла.
Сьмела ж наперад,
ня ў вырай прывольны,
як бы ні вабіў ён мёдам і хлебам,
але па нашую ўпартую долю,
птушку,
што ўсё йшчэ
лунае ў паднеб'і! (150).

Моцны чалавек для Арсенневай – чалавек з надзеяй, якая дапамагае змагацца з жорсткім лёсам. Змаганне можа каштаваць чалавеку нават уласнага жыцця, але той, хто гіне ў барацьбе за светлыя мэты, з'яўляецца героем і пераможцам:

Мэта жыцця,
кажуць поўныя сілы,
з доляй змагацца да самай магілы,
веры ня траціць і страху ня мець,
сьмела байцамі памерці, згарэць (24).

⁴ Тамсама.

Жыццё далёка не заўсёды каляровае і такое, якім мы хочам бачыць яго, але пануюю штодзённасць можна ўсё ж змяніць. Трэба толькі, як заклікае паэтэса, выказаць нейкую ініцыятыву. Трэба верыць у сябе самога і вышэйшыя мэты. Не ўсе, аднак, усведамляюць гэтую, такую адказную і важную задачу – змаганне за здзяйсненне свайго чалавечага лёсу ў светлай яго паўнаце. На думку некаторых, навошта быць дзейным, калі жыццё і так закончыцца:

Мэта жыцця,
кажуць людзі бязь сілы,
мэта жыцця – дачакацца магілы.
Як пражывеш ты, сумленна ці не,
ці ня ўсё роўна, – бо сьмерць не міне.

Ды Н. Арсеннева ўпарта, насуперак неспрыяльным абставінам заклікае быць вернымі таму, што кожнаму дадзенае з нараджэннем:

Адцьвілі верасы, ад’ірзеліся клёны,
але ж трэба і сяння
змагацца і жыць!
Кажны з нас яшчэ ж верыць у нешта сьвятое:
хто ў Хрыста,
хто у Край,
а хто – проста ў сябе,
і пад вейкамі смагі жыццёвай ня ўтоім
мы,
як нізка нігнула б нам гора хрыбет.
Варта жыць! (146).

Хоць, наколькі ж можа хапіць сіл цярэць, пераадолюваць крыўды – Арсеннева толькі чалавек, слабая жанчына. І настае дзень, калі яе лірычная гераіня пранізліва выгуквае:

Што нам з жыцця недарэчнага, сумнага,
зь лішняга дня, што, як рэшта, ня згас?
Ляж адпачні, дзіцяні не разумнае,
з доляй змагацца ня моц і ня час.
...
Досі ўсьцяж шчасьця шукаць па аселіцах,
шчасьце ж людское, як казкі, – мана.
...
Досі ўжо, досі ўжо жыць... (22).

І ў той час, калі ў змаганні паэтычнымі радкамі за жыццё і чалавека, яго вялікасную ролю ў свеце і ўвогуле за сэнс існавання Арсенневай не хапае сіл, яна звяртаецца да Бога, бо яна хрысціянка і нават падчас цяжкіх выпрабаванняў, не перастае ў яго верыць, моліцца, а яе малітва-дыялог з Госпадам прыносіць ёй суцяшэнне, дапамагае выйсці з сітуацыі, якія здаюцца безвыходнымі. Арсеннева перакананая, што без малітвы не спорыцца праца, няма павагі, сілы, няма веры ў праўду, у будучыню, няма ўрадлівых палеткаў ды людскіх добрых учынкаў⁵. Бог для Арсенневай найвышэйшая і самая дасканалая іста-та, гаспадар усяго, «уладар сусветаў», і толькі ён можа дапамагчы чалавеку на яго зямным шляху:

Магутны Божа! Уладар сусветаў, Вялікіх сонцаў і сэрц малых! Над Беларусыяй, ціхай і ветлай, Рассып праменне Свае хвалы.
Дай спор у працы спакойнай, шэрай, На хлеб штодзённы, на родны край. Павагу, сілу, і веліч веры Ў нашу праўду, у прышласць – дай!
Дай урадлівасць жытнёвым нівам, Учынкам нашым пашлі ўмалот.
Зрабі свабоднай, зрабі шчаслівай Краіну нашу і наш народ (71).

Цяжкая змагарная дарога ваеннага перыяду ўсё-такі ўмацавала Арсенневу. Яе ідэалы ператрывалі. Ніколі не здрадзіла яна сваёй паэзіі і Богу, а сваім вершаваным радком старалася дапамагчы чытачу зразумець сэнс чалавечага жыцця, паказаць самыя важныя каштоўнасці ў свеце, пераадолець выпрабаванні цяжкага ваеннага часу.

Апынуўшыся “між берагамі”, паэтэса, аднак, не ўзлавалася, не ўзбунтавалася, не загарэлася помстай, не ўсчала “ходання з лёсам”. Па-жаночаму, натхнёная вышэйшымі духоўнымі і эстэтычнымі каштоўнасцямі і ідэаламі, яна значна хутчэй, чым многія іншыя беларускія эміграцыйныя паэты, ішла на «скарэнне» перад доляю – адзначае даследчык Ян Чыквін⁶.

Калі ў вершах ваеннай пары ярка гучыць пратэст супраць нясправядлівасцей лёсу, то, чым багацейшая жыццёвым і творчым вопытам Арсеннева, тым яе скарга на жыццё цішэйшая. У раздзеле вершаў *На ростанях* з кнігі *Між берагамі*, якія напісаны ў Злучаных Штатах Амерыкі, выказваецца, на першы погляд, парадаксальнае пачуццё – удзячнасць за накіраваны ёй лёс:

⁵ Я. Чыквін, *Паэтычная тэтралогія (Праблема стаўлення да Бога ў беларускай паэзіі XX стагоддзя)*, [у:] Я. Чыквін, *Па прызванні і абавязку. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, Беласток 2005, с. 41.

⁶ Я. Чыквін, *Нязменная верная жыццю (Творчасць Наталлі Арсенневай)*, [у:] Я. Чыквін, *Па прызванні і абавязку. Літаратурна-крытычныя артыкулы*, с. 79.

Мне лёс даў можа болей, як каму.
Жыцьцё мне дорыць сны блізу на кожным кроку (212).

І далей у гэтым жа самым вершы, сама назва якога (*Мой скарб*) гаворыць пра штосьці найдаражэйшае сэрцу паэтэсы, вершы, які адначасова можна трактаваць як сваеасаблівы адказ на пытанне, адкуль паэтэса брала сілы для змаганьня з новай калючай штодзёншчынай, адкуль чэрпаліся вера і любоў да жыцця – Н. Арсеннева прызнаецца:

Май скарб і ў шуме веснавым дажджу,
і ў голасе гальля, умаенага маем,
і ў колерах, якімі дагарае дзень,
і ў сніх сьценях на зімовых сьцежках...
У дробных радасьцях,
будзённасьці,
бядзе –

угледжу я усюды нешта (212).

І зноў амаль парадаксальна – сілы для змаганьня з цяжкасцямі жыцця Н. Арсеннева бярэ з жыцця, з таго ж самага будзённага дня, які так часта да яе няласкавы. Жыцьцё дае ёй сілы, бо паэтэса не дашукваецца ў ім толькі цяжкасцей, а стараецца вылавіць нават найменшыя моманты шчасця, і гэтыя пялёсткі радасці напаўняюць яе вершы аптымизмам. Арсеннева, нягледзячы на ўсе цяжкасці, любіць жыцьцё, як адзначае – ужо з першых дзён свайго існавання:

Жыцьцё,
цябе я пакахала
яшчэ тады, калі ня ўмела
цябе назваць, а дзіўным палам
тваім сагрэць малое цела.
Хадой хісткаю із жадою
я ў сьвет імкнула па дазнаньні,
хоць “жыжа” плачам і бядою
мяне вітала,
як і сяньня...
хоць сінякі мне давалося
зьбіраць блізу на кожным кроку –
маўляў зьлёнае калосьсе,
няўзнак я налілася сокам,
і зацьвіла так, як ўмела,
як ты падумала із мною (217).

У той жа час аднак Арсеннева ўсведамляе, што яе жыццё набліжаецца да канца, але ўспрымае яго радасна, бо яна ўжо пагадзілася са сваім лёсам, нават з тым, што не пабачыць ужо ніколі роднай зямелькі, так блізкай яе сэрцу Вільні, Беларусі:

Пайду ... ды ведай –
рэшту сініх дзён
маіх дап'ю я ўсё-ж із смакам! (249).

Своеасаблівым падрахункам тэмы экзістэнцыялізму ў творчасці Наталлі Арсенневай, ды і ўсяго яе жыцця, можна разглядаць верш *Магнолія*. Паэтэса нібы прыпадабняецца гэтаму незвычайнаму беласнежнаму дрэву. Магнолія расце на засмечаным бруку, але ўпрыгожвае яго і ўсю ваколіцу. Ці не нагадвае гэты вобраз жыццё Арсенневай, якая ўвесь час змагалася з цяжкасцямі і якая адначасова сваёй паэзіяй упрыгожыла беларускую літаратуру?

Цвіце магнолія...
мільёны матылёў,
бялейшыя за снег, трапечуць на галінах.
Замерла ў пешчах белых крыл галлё,
салодкай млоснасці на брук не скіне.
Ён чорны і брыдкі, як побач, зрэшты ўсё,
ды б'юць, бы ў бубна дно, ў яго людскія ногі
па годзе год...
Аплёў, аблытаў, як драсён,
той гуд не толькі брук,
але й хаценні, змогу.
А ўсё-ткі, за снягі бялейшая, усцяж,
ледзь красавік,
цвіце магнолія пад мурам (249).

Экзістэнцыяльных матываў у творчасці Наталлі Арсенневай відавочна шмат і праходзяць яны праз ўсю яе творчасць. Зразумела, што яны своеасабліва трансфармуюцца, бо і жыццё ляціць наперад, але паэтэса ўвесь час трывала пры сваіх ідэалах і ўслаўляла найвышэйшую каштоўнасць – людскае існаванне, а ў самыя цяжкія моманты сваімі вершамі старалася падтрымаць на духу тых, хто меў у гэтым патрэбу.

STRESZCZENIE**Problematyka egzystencjalna w twórczości Natalii Arsienniewej**

W białoruskiej literaturze egzystencjalizm jako całościowy system światopoglądowy nie występuje, ale elementy tego nurtu można spotkać m.in. w poezji Natalii Arsienniewej, szczególnie okresu wojennego, kiedy to poetka rozmyśla nad ludzkim życiem, rolą człowieka i jego przeznaczeniem w świecie, zastanawia się nad funkcją, jaką ma spełniać poezja w tak dramatycznych dla ludzkości czasach jak dwie wojny światowe. W poezji tego okresu zauważa się swoisty protest przeciwko otaczającej rzeczywistości. Protest ten jest zdecydowanie mniejszy w okresie amerykańskim. Poetka godzi się ze swoim losem, przyznaje, że kocha życie ponad wszystko mimo wielu cierpień, których zaznała.